

Adam Fijałkowski

ORCID: 0000-0002-1049-875X

Uniwersytet Warszawski
Wydział Pedagogiczny

KOMEŃSKI A RAMUS I RAMIZM – CZYLI O NOWYCH TROPACH BADAŃ KOMENIOLOGICZNYCH

COMENIUS AND RAMUS AND RAMISM – OR NEW TRACES IN COMENIOLOGICAL RESEARCH

DOI: 10.5604/01.3001.0013.6249

Streszczenie: Celem niniejszego tekstu jest ukazanie wspólnych elementów poglądów Jana Amosa Komeńskiego, Wolfganga Ratkego i innych autorów ruchu dydaktycznego z poglądami filozoficznymi i pedagogicznymi Piotra Ramusa. Był on francuskim profesorem Uniwersytetu Paryskiego w XVI wieku, humanistą, logikiem i propagatorem znacznego uproszczenia treści i metod nauczania sztuk wyzwolonych. Jego traktaty były często omawiane i wydawane oraz komentowane na niemieckich uniwersytetach protestanckich w XVI-XVII wieku. Wyższa Szkoła w Herborn, gdzie Komeński studiował w latach 1611-1613, była jednym z ważniejszych centrów recepcji tak zwanej drugiej fali ramizmu (Hotson). Młody Komeński cytował wielokrotnie pisma Ramusa w swych debatach szkolnych w Herborn (1612, 1613). Profesor miał duży wpływ na formowanie poglądów encyklopedycznych i dydaktycznych Komeńskiego. Również Wolfgang Ratke, twórca niemieckiego protestanckiego ruchu dydaktycznego w drugiej dekadzie XVII wieku, pozostawał pod wpływem ramizmu.

Słowa kluczowe: Komeński, Ramus, ramizm, Alsted, encyklopedyzm, dydaktyka

Abstract: The purpose of the text is to show the relationship between the views of Jan Amos Komensky, Wolfgang Ratke and other authors of the didactic movement, and the philosophical and educational views of Peter Ramus. He was a French professor at the University of Paris in the 16th century, a humanist and logician, a proponent of a significant simplification of content and methods of teaching liberal arts. His writings were read and published in German Protestant universities in the 16th and 17th centuries. One of the most important centers of the ramism reception in Germany was the University of Herborn, where Komensky studied in the years 1611-1613. Komensky's teachers in Herborn, especially Johannes Piscator and Johann Heinrich Alsted were outstanding representatives of the so-called second wave of reception of the ramism in Germany (Hotson). Young Komensky quoted Ramus in his discussions in Herborn (1612, 1613). He had a significant impact on the formation of Komensky's encyclopedic and didactic views. Wolfgang Ratke, the pioneer of the German Protestant didactic movement in the second decade of the 17th century, was influenced by the ramism as well.

Keywords: Comenius, Ramus, ramism, Alsted, encyclopedicism, didactics

Na temat życia i twórczości Jana Amosa Komeńskiego napisano naprawdę dużo. Wydaje się, że wciąż napisanie czegoś nowego o czeskim pedagogu jest jednak możliwe. Wprawdzie pisano o Komeńskim w kontekście początków dydaktyki jako nauki i nawiązaniu do poglądów Wolfganga Ratkego (Okoń 2003: 175) oraz „ruchu dydaktycznego” (Michel, 1978), a także poddano szczegółowej analizie twórczość wszystkich poprzedników Komeńskiego wymienionych w *Wielkiej dydaktyce* (Fijałkowski, 2012: 60-154, Seidel, 1994, Bremer, 2001, Nahrendorf, 2015), ale wciąż można mieć pewien niedosyt związany z wpisaniem go w szerszy nurt intelektualny epoki. Czy Ratke był rzeczywiście pierwszym, który dążył do wprowadzenia zmian do nauczania w szkołach humanistycznych, do uproszczenia treści i metod nauczania? Okazuje się, że czerpał wiele swych pomysłów z pism kalwińskiego filozofa i humanisty Piotra Ramusa (Kordes, 1999). Studia Komeńskiego w kalwińskiej Szkole Wyższej w Herborn (1611-1613), a w szczególności lektura dwóch jego najwcześniejszych książek z dysput szkolnych w Herborn: *Problemata miscellanea* (1612) oraz *Sylloge quaestionum controversarum* (1613) ukazuje, że powoływał się między innymi na pisma francuskiego filozofa z XVI wieku Piotra Ramusa, czyli był on pod wpływem ramizmu.

Pobył Komeńskiego w Szkole Wyższej w Herborn był już wielokrotnie badany, w szczególności przez historyków z Niemiec (Schmid, 1891: 94-146, Lippert, 1898, Hoffmann, 1985: 22-29, Menk, 1989: 41-59, Menk 1981), ale także z Polski (Fijałkowski 2008: 19-21, Fijałkowski 2012: 40-59). Z literatury przedmiotu wynika, że Szkoła Wyższa w Herborn w czasach, gdy nauczycielami byli tam Jan Pisactor i Jan Henryk Alsted, a uczył się tam Komeński, była jednym z głównych ośrodków recepcji drugiej fali ramizmu. Książę Nassau, który popierał i finansował szkołę w Herborn, chciał połączyć reformę państwa z reformą religijną. W tym kontekście zasadnicze znaczenie miała odgrywać także edukacja. Chodziło o wykształcenie duchowieństwa kalwińskiego i elity intelektualnej, która zdolna by była w sposób prosty i skuteczny przekazać ludowi etyczno-polityczne aspekty reformy. Ramizm miał być kluczem sukcesu, bo gwarantował minimalistyczny program nauczania i uproszczoną metodę nauczania. Miało to szybko i skutecznie przyczynić się do wykształcenia kalwińskich elit. W opozycji do ramizmu pozostawał natomiast wówczas kalwiński Uniwersytet w Heidelbergu, to jest w mieście, w którym znajdowała się siedziba elektora palatyńskiego, jednego z najważniejszych władców w Rzeszy. W Heidelbergu dostrzegano słabości logiki Ramusa. Gdy więc w Herborn powstawały przekłady na niemiecki i synoptyczne uproszczenia Pisma Świętego (w wykonaniu Jana Piscatora –

o czym niżej) i innych pism, w Heidelbergu nauczali mistrzowie teologii scholastycznej i powstawały fundamentalne prace z teologii biblijnej (Facca, 2005: 22-23).

Czym był ramizm? Nazwa pochodzi od nazwiska Piotra Ramusa (Pierre de la Ramée, 1515-1572), kontrowersyjnego profesora Uniwersytetu Paryskiego. Ramus zajmuje ważne miejsce w historii idei, jednak niewiele obecnie uważa go za jednego z najważniejszych filozofów swoich czasów. Jednak w XVI-XVII wieku zyskał imponującą liczbę zwolenników i wielbicieli, a jego prace wpłynęły na program nauczania wielu europejskich uniwersytetów. Według Waltera J. Onga, poglądów Ramusa „w żadnym sensie nie można uznać za postęp, a nawet reformę” (Ong, 1958: 5). Wydaje się, że należy spojrzeć na Ramusa jako typowy fenomen XVI wieku i konfliktów religijnych tamtego stulecia. Od młodości Ramus walczył ze scholastycyzmem i jego interpretacją Arystotelesa oraz próbował zreformować współczesny program uniwersytecki w duchu humanistycznym, to jest językowym i retorycznym. Z powodu pojawienia się filozofii Francisca Bacona i Kartezjusza, Ramusa wkrótce zaczęto uważać za wprawdzie innowacyjnego myśliciela, ale przestarzałego – zamiast „zreformowanego” Arystotelesa pojawił się empiryzm i racjonalizm.

Ramus urodził się w 1515 r. w biednej rodzinie, która mieszkała w małej wiosce w Pikardii niedaleko Noyon – miejsca narodzin Jana Kalwina (1509–1564). Po tym, jak będąc dzieckiem stracił ojca, Ramus pracował jako sługa. Otrzymał szansę studiowania w Paryżu. Zdobył tytuł magistra sztuk wyzwolonych w 1536 roku. Podczas studiów musiał także pracować, spał nie więcej niż trzy godziny dziennie, co spowodowało bolesną chorobę oka. Długotrwały program uniwersytecki w Paryżu był w większości pod silnym wpływem tradycji scholastycznej z późnego średniowiecza. W 1529 r. Franciszek I ufundował posady dla kilku profesorów tzw. królewskich i założył Collège Royal (później znany jako Collège de France) z humanistycznym programem nauczania. Nasza wiedza na temat dokładnego miejsca pobytu i działań Ramusa w pierwszych latach w Paryżu jest dość ograniczona; ale jest prawdopodobne, że wcześniej zaczął krytykować rolę scholastyki w edukacji uniwersyteckiej. Gdy tylko pozwolono mu prowadzić wykłady, próbował zmienić to, co sam uznał za tak niezadowolające. Jego wysiłki zmierzające do zreformowania programu nauczania nie zostały jednak docenione przez jego kolegów, którzy stawili wobec nich silny opór: jego pierwsze podręczniki: *Aristotelicae animadversiones* oraz *Dialecticae institutiones*, oba opublikowane w 1543 r., zostały ocenzurowane i ostatecznie zakazane, a jemu samemu za-

broniono na krótko nauczać retoryki i logiki (dialektyki). Napięcie między Ramusem a uniwersytetem nie osłabło. Jednak w 1551 r. został on powołany na profesora „królewskiego” w zakresie retoryki i filozofii. Posiadacze tych katedr nauczali według bardziej humanistycznych zasad niż ci, którymi kierowali się profesorowie uniwersyteccy. Ci ostatni usilnie bronili między innymi średniowiecznych zasad wymawiania łaciny i greki, które z kolei wyśmiewał Ramus, podobnie jak wyśmiał tych, którzy próbowali rozwinąć formalną logikę, odbiegającą od normalnego sposobu mówienia i pisania. Ramus, jak i inni profesorowie „królewscy”, nie podlegał uniwersyteckim zasadom regulującym wykłady i inne zajęcia, a więc miał znaczny zakres niezależności. Opowiadał się za wyborem urzędników i profesorów na podstawie zasług, a nie rodu. Ramus – jak później między innymi Komeński – chciał kształcić także przyszłych rzemieślników (Skalnik, 2002: 41, 64, 157).

Ramus opublikował ponad pięćdziesiąt książek, a niektóre ukazały się w kilku wydaniach. Różnią się gatunkiem i długością. Jego podręczniki były chętnie czytane, a sposób, w jaki należało je właściwie studiować, jest pokazany w komentarzach. Czasem trudno jest odróżnić dzieła Ramusa od dzieł jego najbliższego kolegi i przyjaciela, Omara Talona (ok. 1510–1562). Dwaj uczeni mieli na siebie wpływ i wymieniali się pomysłami i tekstami. W latach sześćdziesiątych XVI wieku Ramus przeszedł na protestantyzm – na wyznanie reformowane. Jako hugenot stracił wpływowe wsparcie kard. Karola de Guise’a (Gwizjusza, 1524-1574), który do tej pory go chronił. Odtąd mógł liczyć tylko na patronat króla. Został zmuszony opuścić Paryż i uniwersytet. Spędził kilka lat w Niemczech i Szwajcarii. Próbował zdobyć katedrę na Uniwersytecie w Heidelbergu. Inni profesorowie z Heidelbergu odmówili mu jednak katedry, którą obiecał mu wcześniej elektor Palatynatu, Fryderyk III. Próba powołania go na rektora w Strasburgu również nie powiodła się. Dlatego w 1570 r. powrócił do Paryża, gdzie ponownie objął stanowisko profesora „królewskiego”, ale bez prawa do nauczania na uniwersytecie (Ong 1958: 28). Ramus pozostał kontrowersyjny również wśród swoich reformowanych braci (kalwinów). Stał po stronie mniejszości, która opowiadała się za przywództwem kongregacyjnym przeciwko polityce prezbiteriańskiej. W tej debacie Ramus stanowczo przeciwstawił się Teodorowi Bezie, który zastąpił Kalwina w Genewie jako przywódca Kościoła reformowanego. Beza miał nawet zagrozić Ramusowi ekskomuniką (Skalnik, 2002: 88–147; Hotson, 2007: 19). Ramus zdobywał wielbicieli i przyjaciół równie łatwo, jak przeciwników, krytyków i wrogów. Został zamordowany podczas masakry w dniu św. Bartłomieja, która rozpoczęła się 24 sierpnia 1572 r. Trzeciego dnia

masakry został schwytany w swoim gabinecie w Collège de Presles i zabity. Stał się swego rodzaju męczennikiem dla wielu swych wyznawców.

Ramus zasłynął z silnej reakcji na niekwestionowany prymat Arystotelesa w programie uniwersyteckim. Jego kariera naukowa rozpoczęła się miała od publicznej dyskusji w 1536 r., w której miał bronić tezy, „że wszystko, co powiedział Arystoteles, było fałszywe” (*quaecumque ab Aristotele dicta essent, commentitia esse*). Wprawdzie jest mało prawdopodobne, aby taka dyskusja kiedykolwiek miała miejsce, niemniej o tym epizodzie wspomina wielu współczesnych, a także późniejszych historyków, i z pewnością pomogło to powiązać imię Ramusa z wszelkimi formami antyarystotelizmu (Ong, 1958: 37–39). Chociaż ostre ataki na Arystotelesa nie były rzadkie w czasach renesansu (np. Montaigne, 2002: 212) i reformacji, krytyka jego filozofii przez Ramusa stała się jednym z najsłynniejszych wybuchów antyarystotelizmu. Jednak Ramus nie był typowym anty-arystotelikiem. Chociaż wielu jego naśladowców można uznać za fanatyków, on sam nalegał na wskazanie różnicy między tym, co nazwał prawdziwym a fałszywym Arystotelesem. Ramus jako młody student doświadczył nieodpowiedniej – według niego – metody nauczania Arystotelesa; nikogo nie obchodziło, czy młodzi chłopcy kiedykolwiek skorzystają z tego, czego się nauczyli. Dla Ramusa główny powód zreformowania programu nauczania był związany z użytecznością edukacji, a nie z kwestią roli Arystotelesa w tym programie. Podkreślił wartość filozofii arystotelesowskiej. Uważał Arystotelesa za najważniejszego z logików. Na podstawie krytycznej analizy podważał jednak autentyczność i integralność korpusu jego tekstów. Uważał, że jest to zniekształcona mieszanina różnych tekstów przypisywana Arystotelesowi przez późniejszych komentatorów i tłumaczy w starożytności i w średnio-wieczu.

Ramus, w największym uproszczeniu, był przeciwny scholastyce, tradycyjnym metodom i treściom nauczania. Krytykował w szczególności odwołującą się do Arystotelesa filozofię szkolną i jej metody nauczania (Ong, 1958). Według Ramusa zawsze należy wziąć pod uwagę trzy podstawowe aspekty każdej sztuki: naturę, zasady i praktykę (*exercitatio*). Trzeci element, praktyka, była niezbędna, ponieważ to poprzez praktykę wykazano, że sztuka i jej zasady są prawidłowe. Jeśli okazywały się poprawne, sztuka była przydatna i skonstruowana zgodnie z naturą. Wszystkie trzy elementy były zatem ściśle ze sobą powiązane. Widzimy tu wyraźnie punkty wspólne z poglądami dydaktycznymi Ratkego i Komeńskiego na rolę natury i praktyki w nauczaniu. Ramus uważał za niezwykle ważne, aby stosować metodę natu-

ralną. Kiedy jednak przyszło do praktyki, nie zawsze było to możliwe. Czasami trzeba było zacząć od najbardziej konkretnego, innym razem najbardziej ogólnego, stosować analizę i syntezę. Jak pamiętamy, problem ten występuje również między innymi w *Wielkiej dydaktyce* (Komeński, 1956: 128-131).

Ramus chciał, aby uczniowie uczyli się logiki, czytając teksty w taki sposób, w jaki naturalnie myślimy i argumentujemy. Mowa lub wiersz mogą ujawnić, jak zasady logiki działają w praktyce. Powinniśmy zacząć od analizy tekstu, aby zobaczyć, jak jest on skonstruowany zgodnie z logicznymi zasadami – jaki problem jest rozważany, jakie argumenty są wybierane i tak dalej. Po wykonaniu tej czynności tekst jest dalej analizowany za pomocą głównych części logiki, *inventio* i *iudicium*, a następnie przez mniejsze części: zdania, sylogizmy i tym podobne (Ong, 1958: 263–267). Po zakończeniu analizy uczniowie winni przystąpić do syntezy, czyli praktyki, którą Ramus zwykle nazywał genezą. Na tym etapie oczekiwano, że studenci będą naśladować metodę, którą wcześniej stosowali przy analizie. Mogli teraz wykazać, jak przydatne były ich badania analityczne tekstu, pokazując, w jaki sposób skorzystali ze swojej wiedzy. Tę samą metodę można zastosować do każdej sztuki, ponieważ analiza polegała na krytycznym czytaniu tekstu. Czytając krytycznie na przykład *Fizykę* Arystotelesa lub *Historię naturalną* Pliniusza, uczniowie nie badali natury, a raczej to, co starożytni sądzili o rzeczach naturalnych. Mogli zastosować tę samą metodę do innych starożytnych tekstów, ograniczało lub skracało to także czas ich studiów. Jednak koncentrowali się wyłącznie na tekstach, co można uznać za minus tej metody. Prawdziwym zamiarem Ramusa było uczynienie programu nauczania przydatnym dla studentów nauk humanistycznych i przyszłych uczonych, a także doprowadzenie do tego, aby kurs był tak krótki i efektywny, jak to możliwe (Skalnik 2002: 8).

Ramus został oskarżony o naruszenie zasad nauczania na Uniwersytecie Paryskim, ponieważ w praktyce nauczania łączył różne sztuki (dyscypliny, nauki). Statut uniwersytecki przewidywał, że studia powinny przebiegać w określonej kolejności – najpierw nauka gramatyki, następnie retoryki i tak dalej. Na przykład studenci mieli czytać mowy Cycerona, gdy studiują retorykę, a więc zanim przystąpią do logiki (dialektyki). To oskarżenie może wydawać się nieco paradoksalne, ponieważ Ramus podkreślał znaczenie definiowania i dychotomicznych podziałów nauk. W praktyce nauczania przywiązywał jednak wielką wagę do łączenia różnych sztuk przez stosowanie jednej metody, ponieważ chciał nauczyć swoich uczniów praktycznego zastosowania wiedzy. Oficjalny uniwersytecki program nauczania zmuszał studentów do ukończenia nauki jednej sztuki, zanim przejdzie się do

następnej – najpierw retoryki, a następnie dialektyki (Mack, 2011: 9). Komeński, tak jak Ramus, opowiadał się za łączeniem różnych nauk w praktyce nauczania (Komeński 1956: 126-127), a jego *Janua linguarum* i *Orbis sensualium pictus* są przykładami podręczników do nauczania zintegrowanego, do zdobywania wiedzy o całym świecie.

Ramus odrzucił metafizykę jako dyscyplinę, ponieważ zagadnień ontologicznych nie można oddzielić od logicznych. Jan Henryk Alsted, nauczyciel Komeńskiego z Herborn, nauki pobierał u Rudolfa Gocleniusa. Ten ostatni użył nazwy ontologia zamiast metafizyka – o czym niżej. Co więcej, było to w 1613 roku, a więc dokładnie w tym roku, w którym Komeński bronił swej dysertacji u Alsteda w Herborn.

Ramus nauczał również, że retoryka ma tylko dwie części: styl i sposób dostarczania (*elocutio* i *pronuntiatio*). Od starożytności uważano, że retoryka ma zasadniczo trzy dodatkowe części: *inventio*, *iudicium* i *memoria*. Ramus twierdził, że *inventio* (krytyczne obmyślenie treści) i *iudicium* (osąd) należą do dialektyki. Nie oznacza to, że myślał, iż praktykę retoryki można ograniczyć wyłącznie do stylu i sposobu dostarczenia. Przeciwnie, utrzymywał, że wszystkie elementy retoryki i dialektyki były ściśle ze sobą powiązane (Mack, 2011: 13). Z kolei usunął z retoryki *memoria* (pamięć), ponieważ naturalny porządek jest również zasadniczo naszym normalnym sposobem myślenia, a prawdziwa znajomość każdej sztuki powoduje, że jest ona zawsze łatwa do zapamiętania. Dlatego nie potrzebujemy pomocy dostarczanej przez mnemoniki. Tu jest kolejny punkt wspólny z dydaktyką Ratkego i Komeńskiego, którzy odrzucali wszelką mnemonikę i kładli nacisk na zrozumienie rzeczy.

Jak już wspomniano, starania Ramusa mające na celu zwiększenie efektywności edukacji, a tym samym umożliwienie studentom lepszego dostępu do nauki, wiązały się z postulatami radykalnej zmiany programu nauczania i skrócenia go. Uważał, że edukacja zajmie nie więcej niż siedem lat, co stanowiło znaczną redukcję w porównaniu do wszystkich innych programów nauczania. Przypomnijmy, że w tradycyjnym gimnazjum akademickim, na przykład w modelowym luterańskim *gymnasium illustre* Jana Sturma w Strasburgu (1538), nauczanie samego *trivium* trwało 8 lat. Takie poglądy Ramusa wywołały albo zdecydowaną krytykę ze strony tradycjonalistów, albo zachwyt ze strony zwolenników uproszczenia programu i skrócenia czasu nauczania w szkołach humanistycznych. Co więcej, Ramus chciał wprowadzić do programu nauczania elementy nauk matematycznych, w tym mechaniki. Jego wykłady na temat historii matematyki ujawniły rosnącą dezaprobatę dla skłonności starożytnych Greków do uczynienia matematyki

zbyt abstrakcyjnej, a w konsekwencji zaniedbania jej zastosowania. Ramus oskarżał Euklidesa i Archimedesę o to, że nie przywiązywali wystarczającej wagi do użyteczności nauk matematycznych. Chwalił za to niemieckie miasto Norymbergę za wspieranie i zachęcanie do studiowania sztuk mechanicznych; dla niego taki program nauczania był kluczem do przyszłości (Hotson, 2007: 80). Jak pamiętamy, Komeński opowiadał się za nauczaniem „wszystkich wszystkiego”, a więc za zwiększeniem dostępności nauczania i za wprowadzeniem do nauczania nauk matematyczno-przyrodniczych.

Praktyczny wpływ Ramusa widać także w sposobie myślenia Komeńskiego o roli podręcznika. Według Ramusa należy stworzyć podręcznik każdej umiejętności (gramatyki, retoryki, dialektyki, czyli logiki, arytmetyki itd.) wychodząc zawsze od definicji i dychotomicznych podziałów. Miały one prowadzić do dalszych definicji i podziałów, aż do rozłożenia na części każdego przedmiotu szkolnego, który przedstawiony zgodnie z zasadą ramistyczną, nie powinien powodować żadnych trudności, a jeśli wszystko należycie zostanie zdefiniowane i podzielone, wówczas wszystko w danej umiejętności stanie się jasne i oczywiste samo przez się (Ong, 1992: 181). Materiał w ramistycznym podręczniku powinien więc być poprzedzony dychotomicznym diagramem i definicjami, aby treść „rozumiała się” w sposób oczywisty. Taki duch przyświecał pansofii Komeńskiego, a w szczególności obecny jest w jego podziałach w *Consultatio catholica* (Komeński, 1966: I: 15, 17, 123, 590, 761; II: 3, 57, 84, 154, 197, 209, 383). „Oczywisty” winien być także podręcznik Komeńskiego – co widać choćby we „Wprowadzeniu” Komeńskiego do *Orbis sensualium pictus* (Komeński, 2015: 54-55).

Jak wspomniano, Szkoła Wyższa w Herborn w czasach Komeńskiego była ważnym ośrodkiem recepcji drugiej fali ramizmu na niemieckich uniwersytetach. Jednym z ważniejszych nauczycieli-ramistów Komeńskiego był Jan Piscator (1546-1625). Znany jest przede wszystkim jako reformowany teolog oraz autor niemieckiego przekładu i uproszczonego komentarza całej Biblii (1605-1619). Urodził się w Strasburgu, pobierał nauki na Uniwersytecie w Tybindze i został profesorem teologii w Strasburgu (1573), profesorem sztuk wyzwolonych na Uniwersytecie i w Pedagogium w Heidelbergu (1574). Po pełnieniu funkcji konrektora w szkole w Dillenburgu (1577) i profesora teologii w Neustadt (1578) oraz rektora w Moers (1581), w latach 1584-1625 był profesorem teologii w Szkole Wyższej w Herborn. Tu miał możliwość rozwinięcia swoich zainteresowań ramizmem (Ong, 1954).

Ważniejszą rolę w życiu młodego Komeńskiego odegrał jednak Jan Henryk Alsted (1588-1638). Pod jego kierunkiem Komeński wziął udział

w dyspucie szkolnej, do której materiały opublikował w *Sylloge quaestionum controversarum*. Podczas tej dysputy bronił między innymi zdania: *nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu* („nie ma niczego w umyśle, jeśli wcześniej nie było w zmyśle”) (Komeński 1969: 75). Zdanie to powtarzał Komeński w *Wielkiej dydaktyce* oraz w przedmowie do *Orbis sensualium pictus* – zawsze jako argument uzasadniający pogładowość w nauczaniu (Komeński, 1956: 199, Komeński, 2015: 51). Zdanie to jest przykładem genetycznego empiryzmu. Pochodzi z pism Arystotelesa, a upowszechnione zostało przez św. Tomasza z Akwinu (Thomas de Aquino, 1859: 28, Cranefield, 1970). Alsted łączył ramizm z odwołującą się do Arystotelesa renesansową filozofią szkolną (Gryżenia, 1995) oraz z ideałem wykształcenia humanistycznego Filipa Melanchtona (1497-1560). Urodził się w Mittenaar, niedaleko Herborn. Uczył się w Szkole Wyższej w Herborn między innymi u Jana Piscatora. Od 1606 roku studiował na Uniwersytecie w Marburgu, gdzie jego nauczycielem był między innymi Rudolf Goclenius (1547-1628), który jako jeden z pierwszych użył w swym *Lexicon philosophicum* z 1613 roku słowa ontologia zamiast słowa metafizyka – pamiętamy o poglądach Ramusa na metafizykę. Po studiach w Bazylei Alsted powrócił w 1608 roku do Szkoły Wyższej w Herborn, w której był profesorem filozofii i teologii do 1629 roku. Wtedy to, w wyniku zawirowań wojny trzydziestoletniej, wyjechał z Niemiec do Alba Iulia w Transylwanii, gdzie zmarł w 1638 roku. Zainteresowanie Alsteda ramizmem sięga pewnie jeszcze czasów jego studiów u Piscatora. W literaturze przedmiotu Alsteda uważa się za jednego z przedstawicieli drugiej fali recepcji ramizmu na niemieckich uczelniach protestanckich na przełomie XVI i XVII wieku – tzw. ramizmu eklektycznego, połączonego z filozofią szkolną i z humanizmem Filipa Melanchtona. Również Komeński w *Wielkiej dydaktyce*, pisząc o postulacie jednej metody nauczania wszystkich języków, wspomina zarazem prawidła Melanchtona i Ramusa (Komeński, 1956: 144).

W ostatnich latach Howard Hotson, historyk kultury z Uniwersytetu Oksfordzkiego, poświęcił trzy obszernie książki i szereg artykułów postaci Alsteda i ramizmowi w Niemczech (Hotson 2011, 2007, 2000, 2000a). Z kolei w Polsce coraz częściej wielu uczonych sięga do twórczości Bartłomieja Keckermanna (ok. 1572-1609), którego pisma wydawał m.in. Alsted, uczonego z Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, który studiował między innymi na Uniwersytecie w Heidelbergu. Keckermann w wielu miejscach polemizował z ramizmem (Ryczek 2016, Awianowicz 2016, Facca 2005: 17-36, Nadolski 1961). Wpływ Alsteda na Komeńskiego jest niewątpliwy. Sprawa nie jest

jednak taka prosta, ponieważ trzeba jednak pamiętać, że największe dzieło Alsteda, jego siedmiotomowa *Encyclopaedia*, która jest najdoskonalszym przykładem recepcji ramizmu, opublikowana została dopiero w 1630 r. (Alsted, 1630), mniejsza jej wersja – w 1620 r. (Alsted, 1620), a Komeński studiował w Herborn w latach 1611-1613 (Fijałkowski, 2012: 46-58).

Podsumowując można stwierdzić, że Piotr Ramus i ramizm w późniejszych adaptacjach przede wszystkim Alsteda miał znaczący wpływ na formowanie się poglądów Komeńskiego nie tylko w zakresie pansofii, co wykazywał Hotson (Hotson, 2011), ale także poglądów dydaktycznych: pomysłu na ogólnokształcącą szkołę powszechną, nauczania zintegrowanego, uproszczenia metod i treści nauczania dostosowanych do natury, umiejętnego łączenia toku analitycznego i syntetycznego, nauczania z zastosowaniem wiedzy w praktyce życia. Z ramistycznych pomysłów na podręczniki Komeński zaczerpnąć mógł pomysł na swoje łatwe do zrozumienia przez dzieci, „oczywiste” podręczniki. Młody Komeński z pewnością był pod wpływem ramizmu – i bezpośrednio dzięki studiom w Herborn u Alsteda, i za pośrednictwem Ratkego i innych autorów „ruchu dydaktycznego”, którzy formułowali swe poglądy najwyraźniej pod wpływem postulatów edukacyjnych Ramusa i z odwołaniem do jego praktyki nauczania. Ponieważ Ramus bardzo prędko stał się „przestarzały”, przede wszystkim z powodu nowej filozofii Bacona i Kartezjusza, nie było potrzeby „chwalić się” nim w pismach. Stosunkowo niedługo po studiach, Komeński zyskał także nowe inspiracje – zwłaszcza w postaci filozofii empirycznej Bacona. Empiryzm tego ostatniego połączył jednak z filozofią szkolną i ramizmem z Herborn, czego najlepszym przykładem jest powoływanie się na zdanie: *nihil est intellectu, quod non prius ferit in sensu*, które jeszcze w 1658 r. było dla Komeńskiego koronnym uzasadnieniem poglądowości w nauczaniu. W dotychczasowej polskiej literaturze przedmiotu problematyka wpływu ramizmu na formowanie się poglądów dydaktycznych Komeńskiego i całego „ruchu dydaktycznego” Ratkego nie została w sposób należyty dostrzeżona i zbadana. Nie miejsce tu na przedstawianie wyników szczegółowych badań. Piszący te słowa zamierza podjąć ten temat w formie obszerniejszej publikacji.

Bibliografia

Źródła

Alsted Johann Heinrich, *Cursus Philosophici Encyclopaedia Libris XXVII complectens Universae Philosophiae methodum, serie praeceptorum, regularum & commentariorum perpetua...*, Herborn 1620.

- Alsted Johan Heinrich, *Encyclopaedia septem tomis distincta*, Herborn 1630 (reprint z przedmową W. Schmidt-Biggemanna: Stuttgart-Bad). Cannstatt 1989).
- Komeński Jan Amos, *Świat w obrazach rzeczy dostępnych zmysłom*, przekł., wstęp i oprac. A. Fijałkowski, Warszawa 2015.
- Komeński Jan Amos, *Iohanii Amos Comenii De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*, wyd. O. Chlub et al., t. 1-2, Praha.
- Komeński Jan Amos, *Problemata miscellanea* (Herborn 1612), W: DJAK, t. 1, Praha 1969, s. 59-69.
- Komeński Jan Amos, *Sylloge quaestionum controversarum* (Herborn 1613) – w: DJAK, t. 1, Praha 1960., s. 71-94.
- Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, przekł. K. Remerowa, wstęp i oprac. B. Suchodolski, Wrocław 1956.
- Montaigne Michael, *Próby*, przekł. T. Boy-Żeleński, Warszawa 2002.
- Thomas de Aquino, *Quaestiones disputatae, De veritate*, Qu. 2, Art. 3, 19, W: Thomas de Aquino, *Opera omnia*, t. 9, Parma 1859.

Opracowania

- Awianowicz Bartosz, *Bartholomaeus Keckermann i problematyka jego zajęć w świetle drukowanych dysput odbytych w Gdańskim Gimnazjum Akademickim w latach 1603-1609*, W: *Literatura renesansowa w Polsce i w Europie: studia dedykowane profesorowi Andrzejowi Borowskiemu*, red. J. Niedźwiedz, Kraków 2016, s. 504-516.
- Bremer L., *Sigismund Evenius (1585/89 – 1639) – ein Pädagoge des 17. Jahrhunderts*, Köln 2001.
- Cranefield P.F., *On the Origin of the Phrase Nihil est in intellectu quo non prius fuerit in sensu*, „*Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*”, Vol. XXV, Issue 1, January 1970, s. 77–80.
- Facca Danilo, *Bartłomiej Keckermann i filozofia*, Warszawa 2005.
- Fijałkowski Adam, *Tradycja i nowatorstwo w Orbis sensualium pictus Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2012.
- Fijałkowski Adam, *Orbis pictus – Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego / Die Welt in Bildern des Johann Amos Comenius*, Warszawa 2008.
- Hoffmann Franz, *Der enzyklopädische Impuls J.H. Alstedes und sein Gestaltwandel im Werke des Jan Amos Komensky*, w: *Comenius. Erkennen – Glauben – Handeln*, hrsg. von K. Schaller, Sankt Augustin 1985.
- Hotson Howard, *The Ramist Roots of Comenian Pansophia*, w: *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts. Ramism in Britain and the Wilder World*, eds. S.J. Reid, E.A. Wilson, Surrey-Burlington 2011, s. 227-252.
- Hotson Howard, *Commonplace Learning. Ramism and its German Ramifications, 1543-1630*, Oxford 2007.

- Hotson Howard, *Johann Heinrich Alsted, 1588-1638. Between Renaissance, Reformation, and Universal Reform*, Oxford 2000.
- Hotson Howard, *Paradise Postponed. Johann Heinrich Alsted and the Birth of the Calvinist Millenarianism*, Dodrecht-Boston-London 2000a.
- Gryzenia Kazimierz, *Arystotelizm i renesans: filozofia bytu Piotra Fonseki*, Lublin 1995.
- Kordes Uwe, *Wolfgang Ratke (Ratichius, 1571-1635): Gesellschaft, Religiosität und Gelehrsamkeit im frühen 17. Jahrhundert*, Heidelberg 1999.
- Lippert Max, *Johann Heinrich Alsteds pädagogisch-didaktische Reform-Bestrebungen und ihr Einfluß auf Johann Amos Comenius*, Meißen 1898.
- Mack Peter, *Ramus and Ramism: Rhetoric and Dialectic*, W.; *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts: Ramism in Britain and the Wider World*, wyd. S.J. Reid, Wilson, Farnham 2011.
- Menk Gerhard, *Johann Amos Comenius und die Hohe Schule Herborn*, „Acta Comeniana“ 8, 1989.
- Menk Gerhard, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660)*, Wiesbaden 1981.
- Michel G., *Die Welt als Schule. Ratke, Comenius und die didaktische Bewegung*, Berlin-Darmstadt-Dortmund 1978.
- Nadolski Bronisław, *Życie i działalność naukowa uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna: studium z dziejów odrodzenia na Pomorzu*, Toruń 1961.
- Nahrendorf Carsten, *Humanismus in Magdeburg: das Altstädtische Gymnasium von seiner Gründung bis zur Zerstörung der Stadt (1524-1631)*, Berlin-München 2015.
- Okoń Wincenty, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, wyd. 5, Warszawa 2003.
- Ong Walter Jackson, *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*, przekł. J. Japola, Lublin 1992.
- Ong Walter Jackson, *Ramus, method and decay of dialogue; from the art of discourse to the art of reason*, Cambridge, Mass 1958.
- Ong Walter Jackson, *Johannes Piscator: one man or a ramist dychotomy?*, „Harvard Library Bulletin”, t. 8, 1954, 2, s. 151-162.
- Ryczek Wojciech, *Antystrofa dialektyki: teoria retoryczna Bartłomieja Keckermanna*, Toruń (recenzja krytyczna: D. Facca w: „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. LXII, 2018, s. 242-248).
- Schmid Georg, *Geschichte der Erziehung*, Bd. 3, Abt. 2, Stuttgart 1891.
- Seidel Robert, *Humanismus in Schlesien: Caspar Dornau (1577-1631); Leben und Werk*, Tübingen 1994.
- Skalnik James, *Ramus and Reform: University and Church at the End of the Renaissance*, Kirksville 2002.